

พระเอกในตำราการละครสันสกฤต

ในจำนวนคัมภีร์ทั้ง ๕ เล่มที่ผู้วิจัยได้ศึกษานั้น เชื่อกันว่าคัมภีร์นาฏยศาสตร์
เก่าแก่ที่สุด ผู้รู้หลายท่านพยายามที่จะศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสมัยของคัมภีร์นาฏยศาสตร์
และเขาเหล่านั้นก็มีความเห็นต่างกันไป^๑ ส่วน พี.วี.กาเน นั้นหลังจากที่ได้ศึกษาหา
หลักฐานจากงานเขียนต่างๆที่กล่าวหาว่ามาถึงคัมภีร์นาฏยศาสตร์แล้ว ก็สรุปไว้ว่า ภรต-
มุณีจะต้องแต่งคัมภีร์นาฏยศาสตร์ไม่ช้าไปกว่า ค.ศ. ๓๐๐^๒ แต่อย่างไรก็ตาม คัมภีร์-
นาฏยศาสตร์ต้องแต่งขึ้นก่อนสมัยของกาลิทาส เพราะวินเคอนิทซ์ได้กล่าวไว้ว่า
"กาลิทาสไม่เพียงแต่จะกล่าวหาว่ามาถึงคัมภีร์นาฏยศาสตร์เท่านั้น แต่เขารู้ด้วยว่า ภรต
เป็นผู้วางระเบียบแบบแผนของการละคร"^๓ จะเห็นได้ว่าในงานประพันธ์ของกาลิทาส

^๑ Paul Regnaud หลังจากได้ศึกษาสำนวนภาษาและฉันทลักษณ์ในคัมภีร์-
นาฏยศาสตร์แล้วมีความเห็นว่า คัมภีร์นาฏยศาสตร์อาจจะแต่งประมาณศตวรรษที่ ๑
ก่อนคริสตกาล และ Haraprasad Shastri มีความเห็นว่าคัมภีร์นาฏยศาสตร์
จะต้องแต่งประมาณศตวรรษที่ ๒ ก่อนคริสตกาล . และ Manomohan Ghosh หลังจาก
ได้ศึกษาศัพท์ที่ใช้ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์แล้ว ลงความเห็นว่า คัมภีร์นาฏยศาสตร์จะต้อง
แต่งระหว่างศตวรรษที่ ๕ ถึง ศตวรรษที่ ๓ ก่อนคริสตกาล ดู N.S., Vol.I, intro.
pp. liv & lxx .

^๒ P.V. Kane, History of Sanskrit Poetics, pp.43-47.

^๓ M. Winternitz, History of Indian Literature, Vol.III,
part I, p.11.

เช่นบทละครเรื่องวิกิรโมรวตี องค์กรที่ ๒ โศลกที่ ๑๘ ได้อ้างถึง ภรต ว่าเป็นผู้สอน และเป็นผู้จัดละครบนสวรรค์ ซึ่งตรงกับตำนานการละครในอรรถาธิบายที่ ๑ ของคัมภีร์นาฏยศาสตร์ และในโศลกที่ ๑๘ นี้เช่นเดียวกันที่ได้อ้างถึง รส ทั้ง ๘ รส ซึ่งตรงกับจำนวนรสที่กล่าวไว้ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ อรรถาธิบายที่ ๖ โศลกที่ ๑๕ อีกด้วย ส่วนกาลิทาสนั้น เอ.บี.คีธ ได้เสนอความเห็นว่าเขาน่าจะมีชีวิตอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๔ - ๕^๑ ดังนั้นตำราการละครสันสกฤตที่แต่งสมัยก่อนกาลิทาสก็คือคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ส่วนตำราการละครสันสกฤตเล่มอื่นๆ เช่น คัมภีร์ทศรูป คัมภีร์สาหิตยทรรปณะ คัมภีร์นาฏยทรรปณะ และคัมภีร์ภาวประกาศ แต่งในสมัยหลังกาลิทาสทั้งนั้น ในการศึกษาพระเอกในตำราการละครสันสกฤตนั้น ผู้วิจัยจะแบ่งตำราการละครสันสกฤตออกเป็น ๒ พวกด้วยกัน คือ ตำราการละครสันสกฤตสมัยก่อนกาลิทาส และตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิทาส

พระเอกในตำราการละครสันสกฤตสมัยก่อนกาลิทาส

ตำราการละครสันสกฤตสมัยก่อนกาลิทาสมีเพียงเล่มเดียวคือคัมภีร์นาฏยศาสตร์ แต่ก่อนจะกล่าวถึงความหมายของพระเอกในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ผู้วิจัยจะอธิบายความหมายโดยศัพท์ก่อน คำว่า "พระเอก" ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า "นายก" คำนี้เป็นคำนาม เพศชาย ประกอบรูปจาก นี ธาตุ ที่แปลว่า นำ ลงปัจจัย ออก ซึ่งเป็นปัจจัยเบื้องต้น (Primary Nominal Suffix) ได้รูปเป็น นายก^๒ แปลว่า ผู้นำ

^๑ A.B. Keith, History of Sanskrit Literature (London : Oxford University Press, 1973), p.80 - 82.

ดูรายละเอียดเกี่ยวกับสมัยของกาลิทาสในภาคผนวก ก.

^๒ William D. Whitney, Sanskrit Grammar, 5th ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1973), p.446.

มักคุเทศก์ หัวหน้า หรือพระเอก คู่รัก (ในบทละคร) หรือว่าผู้มีอำนาจเหนือและสามมี^๑
คัมภีร์นาฏยศาสตร์ได้ให้ความหมายของพระเอกไว้ว่า

ในกรณีทีบทละครมีตัวละครเพศชายจำนวนมาก บุคคลที่เคราะห์ร้าย หรือได้
ได้รับความเดือดร้อนทุกขจรมาน และได้รับยกย่องในที่สุด เรียกว่า พระเอก
และเมื่อมีบุคคลที่มีคุณสมบัติ เช่นนั้นมากกว่าหนึ่ง ผู้ที่เคราะห์ร้ายที่สุด และได้
รับยกย่องมากที่สุดคือพระเอก^๒

ส่วนลักษณะโดยทั่วไปของพระเอกนั้น ภรตมุณีไม่ได้กล่าวไว้ แต่ได้กล่าวถึง
ลักษณะของพระเอกในบทละครประเภทนาฏกะ^๓ ว่าเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียง และมีลักษณะ
ควรแก่การสรรเสริญอย่างยิ่ง^๔

ประเภทของพระเอก

ภรตมุณีได้แบ่งพระเอกออกเป็น ๔ ประเภทด้วยกัน คือ ชีโรทตตะ (ชีโรทต) คือ พระเอกที่มีใจมั่นคงและทรนง ชีรลลิตตะ (ชีรลลิต) คือ พระเอกที่มีใจมั่นคงและ
กล้าหาญ ชีโรทตตะ (ชีโรทต) คือ พระเอกที่มีใจมั่นคงและสูงส่งและชีรประศานตะ
(ชีรประศาน) คือพระเอกที่มีใจมั่นคงและสงบเสถียร เขาจัดให้เทพเจ้าทั้งหลายอยู่ใน
ประเภทชีโรทตตะ (ชีโรทต) กษัตริย์อยู่ในประเภทชีรลลิตตะ (ชีรลลิต) เสนาบดีทั้ง
หลายอยู่ในประเภทชีโรทตตะ (ชีโรทต) ส่วนพราหมณ์และพ่อค้าอยู่ในประเภท
ชีรประศานตะ (ชีรประศาน)^๕ ข้อสังเกตที่เห็นได้คือ ภรตมุณีได้จัดแบ่งประเภทของ

^๑ Arthur A. Macdonell, A Practical Sanskrit Dictionary,
(London : Oxford University Press, 1974), p.139.

^๒ Nāt. 34.23-24, p.199.

^๓ ดูรายละเอียดภาคผนวก ข.

^๔ N.S. 20.10-11, p.110.

^๕ Nāt. 34.19-21, p.198.

พระเอกไว้ แต่ไม่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับอุปนิสัยของพระเอกในแต่ละประเภทไว้เลย

นอกจากนั้นภรรยาได้พรรณนาถึงบุคลิกลักษณะ ความรัก และคุณสมบัติของ
ตัวละครชายไว้อย่างละเอียด โดยแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ อุทมนบุรุษ (บุรุษที่เลิศ)
มัธยมบุรุษ (บุรุษปานกลาง) และ อัครมนบุรุษ (บุรุษต่ำต้อย)^๑

ตัวละครชายระดับอุทมนบุรุษหมายถึง ตัวละครชายที่มีลักษณะที่หน้าเกรงขาม
สามารถควบคุมสติอารมณ์ของตนได้ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความชำนาญในศิลปะ
และงานฝีมือทั้งหลาย มีความรอบรู้ในศาสตร์ต่างๆเป็นอย่างดี มีความซื่อสัตย์ เมตตา
กรุณาต่อผู้อื่น ใจคอกว้างขวาง ปราศจากอคติ อคติและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทั้ง
ยังสุขสำราญอยู่ในความเพลิดเพลินทั้งปวง^๒

ส่วนตัวละครชายระดับมัธยมบุรุษนั้น เป็นลักษณะของบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญ
ทั้งด้านศิลปะและศาสตร์ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความอ่อนหวานในท่วงทีกริยา^๓

สำหรับตัวละครชายระดับอัครมนบุรุษนั้น มีบุคลิกลักษณะที่ไม่พึงปรารถนา คือ
เป็นคนมีวาจากระด้าง หึงยศ ชอบถูกเกียรติยศชื่อเสียงของบุคคลอื่น ไม่มีน้ำใจ
เป็นนักกีฬา มักไม่หาความชั่ว มีอารมณ์รุนแรงฉุนเฉียว ชอบก่อเรื่องทะเลาะวิวาท
มักทรยศหักหลัง สามารถฆ่าเพื่อนได้ ชอบฆ่าคนโดยการทรมาณ ออกคดียุญ เกี่ยวคร้าน
ลักทรัพย์ กระทำชั่วเป็นนิจ ชอบใส่กรอบตนเองไว้ในสิ่งที่ปราศจากประโยชน์^๔

^๑ Nāt. 34.3-9, p.196.

^๒ Nāt. 34.3-4, p.196.

^๓ Nāt. 34.5, p.196.

^๔ Nāt. 34.6-9, p.196.

เมื่อได้ศึกษารายละเอียดบุคลิกลักษณะของตัวละครชายแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าตัวละครชายระดับอุดมบุรุษมีลักษณะที่โน้มไปในทางที่ดีเลิศ ส่วนตัวละครชายระดับมัธยมบุรุษแม้จะไม่มีลักษณะที่ดีเด่นเท่าอุดมบุรุษ แต่ก็ไม่มีนิสัยที่ส่อไปในทางชั่วร้ายเหมือนกับลักษณะของตัวละครชายระดับอหิมบุรุษ ซึ่งได้รวมเอาความร้ายกาจทั้งหลายเอาไว้

ในค่านิยมรักนั้น ภรตมุณีได้อาศัยการปฏิบัติตนของตัวละครชายกับสตรีผู้เป็นที่รักเป็นหลักในการแบ่งตัวละครชายออกเป็น ๕ ประเภทด้วยกัน คือ ทักษิณ (จัดเจน) อุดมบุรุษ (บุรุษดีเลิศ) มัธยมบุรุษ (บุรุษปานกลาง) อหิมบุรุษ (บุรุษต่ำต้อย) และ วฤตคกะ (คนเกเร)^๑

บุรุษประเภททักษิณมักเป็นผู้ที่เห็นอกเห็นใจผู้อื่น สามารถทนต่อความทุกข์ยากได้ ชำนาญในการเอาอกเอาใจคนโกรธซึ่งโดยใช้ความรักเชื่อมโยง เชี่ยวชาญในแพศสัมพันธ์ ชื่อสัตย์ อ่อนน้อม และไม่เอาแต่ใจคน^๒

อุดมบุรุษจะไม่ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่น่าเกลียดเมื่อรู้ว่าคนรักไม่พอใจ มีความทรงจำดี ควบคุมอารมณ์ตนเองได้ มีสง่าราศี ภูมิลึกลับในอารมณ์มนุษย์ได้เป็นอย่างดี มีไหวพริบว่องไว อ่อนไหวแต่ไม่ยอมแพ้ สามารถควบคุมอารมณ์รักให้อยู่ในขอบเขตได้ แต่เมื่อผู้หญิงถูกเขาจะมีปฏิกิริยาโต้ตอบขอ^๓

บุรุษประเภทมัธยมบุรุษมักจะเป็นคนมีเหตุผล พยายามทำความเข้าใจกับความรู้สึกและอารมณ์ต่างๆของผู้หญิง และเมื่อได้พบความหลงกลวงของผู้หญิงเข้า เธอนั้นก็จะถูกชิงชังไปโดยปริยาย เขาให้ของขวัญแก่สตรีตามควรแก่กาล ไม่โกรธคอบมากนักเมื่อถูกดูหมิ่น แต่เขาจะรังเกียจผู้หญิงที่ปลิ้นปล้อนหลอกลวงมากที่สุด^๔

^๑ N.S. 25.53-54, p.206.

^๒ N.S. 25.55, p.206.

^๓ N.S. 25.56-57, p.206.

^๔ N.S. 25.58-59, p.206.

อัครมุนีนั้นจะเป็นคนที่มีความอายน้อยที่สุด เขาเข้าไปทาบตามผู้หญิงด้วยความรักที่มั่นคงแม้จะถูกคูหมีนเหยียดหยามก็ความ พยายามก็คั่นความรักของหญิงที่คนรักกับชายอื่น เขาจะแสดงความรักอย่างเปิดเผยแม้จะรู้ว่าหญิงนั้นมีความรู้สึกตรงกันข้ามกับเขา^๑

ส่วนบุรุษแบบสุดท้ายที่ภรตมุนิได้เสนอไว้คือวฤคตฤกะ เขาเป็นคนที่ไม่สะอื้น-สะเทือนกับความกลัวและความโกรธ เป็นคนโง่ ปล่อยอารมณ์ความธรรมชาติมากเกินไป คือรับ ไม่มีศิลปะในการแสดงความรัก ความรักไม่ค่อยยาวนาน มีการทะเลาะวิวาทจนถึงขั้นทุบตีบ่อยๆ และมักเห็นผู้หญิงเป็นเครื่องเล่น^๒

เมื่อพิจารณาความรักของตัวละครชายทั้ง ๕ แบบแล้ว เห็นว่าบุรุษ ๓ แบบแรกนั้นมีลักษณะเป็นสุภาพบุรุษ อ่อนโยนและมีเสน่ห์ ผู้แต่งบทละครส่วนใหญ่จะใช้ลักษณะ ๓ แบบแรกเป็นแบบของพระเอก ส่วนอีก ๒ แบบหลังนั้น เป็นลักษณะที่ไม่ดี โหดร้าย และกักขละ ซึ่งล้วนแต่เป็นลักษณะที่ไม่พึงปรารถนา และไม่ค่อยมีปรากฏในลักษณะของตัวละครชายที่เป็นพระเอก

นอกจากนี้ภรตมุนิยังได้อธิบายคุณสมบัติของตัวละครชายเอาไว้ โดยให้ข้อคิดเห็นว่า "คุณสมบัตินั้นเป็นสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า แต่ก็ไปเกื้อหนุนสภาพทางจิตและภาวะความรู้สึก ทำให้เกิดอาการต่างๆ อาทิ ขนลุกชัน น้ำตาไหล เป็นต้น ซึ่งได้แสดงออกในสถานที่ที่เหมาะสม และกลมกลืนกับความรู้สึกอย่างนั้น"^๓ ภรตมุนิได้

^๑ N.S. 25.60-61, p.207.

^๒ N.S. 25.62-63, p.207.

^๓ N.S. 24.3, p.170.

แบ่งคุณสมบัติของตัวละครชายออกเป็น ๘ ประการด้วยกัน ได้แก่ โสภา (โสภา)
 วิลาส (วิลาส) มารุริยะ (มารุรุษ) สไถริยะ (สไถรุษ) ความภีริยะ (ความภีรุษ)
 ลลิตะ (ลลิต) เอาทارية (เอาทารุษ) และเทซัส (เทซส)^๑

คุณสมบัติเหล่านี้ภรทมนิได้ให้รายละเอียดไว้อย่างชัดเจนว่า "โสภา (บุคลิกที่)
 หมายถึง มีความเฉลียวฉลาด กล้าหาญ มานะบากบั่น รังเกียจการกระทำที่ต่ำช้า
 และแข่งดีกับบุคคลที่ต่ำกว่า"^๒ ส่วน "วิลาส (สง่างาม) หมายถึงการมองตรงไม่
 วอกแวก มีท่าทีงามสง่าประดุจโค และยิ้มก่อนพูด"^๓ ในคัมภีร์มารุริยะ (อ่อนหวาน)
 เขาอธิบายว่า "การฝึกฝนควบคุมประสาทสัมผัสทั้งหลายไว้ได้โดยไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะ
 เกิดอารมณ์ใดๆขึ้นก็ตาม เรียกว่า มารุริยะ"^๔ สำหรับสไถริยะ (ความมีจิตใจแน่วแน่)

^๑ N.S. 24.31, p.172.

śobhā vilāso mādhyamāṅgī sthāiryam gāmbhīryam eva ca /
 lalitāudāryatejāṅgī sāt tvabhedāstu pāuruṣāṅgī / 31 /

^๒ N.S. 24.32, p.172.

dākṣyam śāuryamathotsāho nīcārtheṣu jugupsanam /
 uttamāśīca guṇāṅgī apardhā yatra śobheti sa smṛtā / 32 /

^๓ N.S. 24.33, p.173.

sthirasācīcārīni dṛṣṭīrgatirgovṛṣabhācītā /
 smitapūrvam tathā vāco vilāsa iti kīrtitaḥ / 33 /

^๔ N.S. 24.34, p.173.

abhyāsāt karaṇāṅgī tu śliṣṭatvam yatra jāyate /
 mahatsvapi vikāreṣu tanmādhyamamiti smṛtam / 34 /

นั้น หมายถึงการไม่เปลี่ยนแปลงความตั้งใจอันแน่วแน่ในเรื่อง ธรรม อรรถ และกาม^๑ ไม่ว่าผลที่จะได้รับนั้น จะเป็นผลดีหรือไม่ก็ตาม^๒ ส่วน คามภีระ (มีจิตใจหนักแน่น) หมายถึง การมีอำนาจที่จะไม่ทำให้ภริยาทำทางเปลี่ยนแปลงไป แม้จะมีอารมณ์โกรธแค้น ตีใจ หรือว่ากลัวก็ตาม^๓ ส่วน ลลิตะ (สุภาพอ่อนโยน) ภรตมุณีอธิบายว่า "สภาวะที่ละเอียดอ่อนที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ มิได้ตั้งใจมาก่อน ทั้งยังเป็นการแสดงอาการของ

^๑ V. Raghavan & R.N. Dandekar, Sources of Indian Tradition; Compiled by Wm. Theodore de Bary & Co. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972), pp.211-362. เขาได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายแห่งชีวิตของชาวฮินดูไว้ว่า ในยุคแรกๆนั้น ความปรารถนาของคนฮินดูมีอยู่ ๓ ชั้น คือ ธรรม อรรถ และ กาม ธรรม หมายถึงการตั้งมั่นอยู่ในธรรม ชื่อตรงต่อหน้าที่รับผิดชอบ และมีคุณธรรม ชั้นต่อไปคือการแสวงหาสิ่งบำเรอความสุขของตน สิ่งที่ได้มานั้น ถ้าเป็นวัตถุหรือทรัพย์สินสมบัติ ก็เรียกว่า อรรถ ถ้าเป็นความรักหรือความสนุกสนานเพลิดเพลิน ก็เรียกว่า กาม ต่อมาในยุคหลัง ความคิดทางปรัชญาและศาสนาเจริญขึ้น ทำให้คนที่ประสบความสำเร็จทั้งทางด้าน ธรรม อรรถ และกาม เหล่านั้นเกิดความต้องการที่จะปลดปล่อยตนเองออกจากชีวิตทางโลก ในบั้นปลายชีวิต คนเหล่านั้นจึงสละสิ่งต่างๆ ที่คนมีอยู่ มุ่งภักดีต่อศาสนาเพื่อจะได้หลุดพ้น จุดมุ่งหมายนี้เรียกว่า โมกษะ

^๒ N.S. 24.35, p.173.

dharmārthakāmasamyuktācchubhāsūbhasamutthitāt /
vyavasāyād acalanam sthāiryamiti abhidhīyate / 35 /

^๓ N.S. 24.36, p.173.

yasya prabhāvād ākārā roṣaharṣabhayādiṣu /
bhāveṣu na upalabhyante gāmbhīryam iti saṁśitam / 36 /

ความรัก เรียกว่า ลลิตะ"^๑ สำหรับเอาทารยะ(ความมีจิตใจสูงส่ง)นั้น เขาอธิบายว่า "ลักษณะที่เป็นผู้ให้บุญเสมอ มีความเมตตากรุณา กล่าววาจาอันไพเราะแก่บุคคลทั่วไป ไม่ว่าจะ เป็นฝ่ายตนหรือฝ่ายอื่น เรียกว่า เอาทารยะ"^๒ ส่วนคุณสมบัติสุดท้ายที่ภรรยาณี ได้เสนอไว้ คือ เตชัส (มีอำนาจ) เขากล่าวไว้ว่า "ความที่ไม่สามารถถกทนต่อ ความดูหมิ่นเหยียดหยัน และการแสดงความหยามคายของบุคคลอื่นได้ แม้ต้องเสี่ยง อันตรายถึงชีวิตก็ตาม เรียกว่า เตชัส"^๓

เมื่อพิจารณาคุณสมบัติของตัวละครชายอย่างละเอียดแล้ว จะเห็นว่าภรรยาณี ได้พรรณาลักษณะที่ถึงงามของตัวละครชายอย่างน่าพึงใจทั้งสิ้น ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าแตกต่างจากบุคลิกลักษณะ และความรักของตัวละครชาย เพราะในบุคลิกลักษณะและความรักของตัวละครชายนั้น เขาได้เสนอไว้ทั้งลักษณะที่คึกคัก และลักษณะค้อยอันไม่พึงปรารถนา

006251

^๑ N.S. 24.37, p.173.

abuddhipurvakaṃ yattu sukumārasvabhāvajam /
sṛṅgārākāraceṣṭatvaṃ lalitaṃ tat prakīrtitam / 37 /

^๒ N.S. 24.38, p.173.

dānamabhyupapattiśca tathā ca priyabhāṣaṇam /
svajane vā pare vāpi tadāudaryam iti smṛtam / 38 /

^๓ N.S. 24.39, p.173.

adhikṣepāvamānādeḥ prayuktasya pareṇa yat /
prāṅgātīyaye'pyasahanam tat tejaḥ samudāhṛtam / 39 /

แม้ภรตมุณีจะไม่ได้ออกมาถึงลักษณะของพระเอกไว้ แต่เขาก็ได้บรรยายลักษณะของพระราชาวาโยอย่างละเอียด ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์เล่มที่ ๒ อธิบายที่ ๓๔^๑ ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาแล้วมีความเห็นว่า ลักษณะของพระราชาวาโยตามที่ภรตมุณีได้อธิบายไว้ นั้น น่าจะนำมาใช้พิจารณากับบทละครที่มีพระเอกเป็นกษัตริย์ได้ ผู้วิจัยจึงพิจารณาลักษณะของพระราชาวาโยออกเป็น ๒ ด้านดังต่อไปนี้

๑. ด้านความรู้ความสามารถ พระราชาควรเป็นผู้ชำนาญในกิจการด้านต่างๆ เชี่ยวชาญในศิลปะและศาสตร์ทุกชนิด ส่งเสริมทั้งศิลปะและงานฝีมือทุกแขนง ชำนาญในอรรถศาสตร์และวิถีทางด้านการเมืองเป็นอย่างดี มีความรู้ในเรื่องการปกครองประเทศ ฐานะที่เป็นจริงทั้งความเจริญและความเสื่อม รู้จุดอ่อนของฝ่ายข้าศึก

๒. ด้านบุคลิกลักษณะ ในที่นี้หมายถึงลักษณะเฉพาะบุคคล ผู้วิจัยได้แยกออกเป็นส่วนๆ ดังต่อไปนี้

ก. ลักษณะทางกาย พระราชาต้องมีลักษณะท่าทางดี มีสง่า มีความแข็งแรง ว่องไว น่าเกรงขาม

ข. ลักษณะทางวาจา พระราชาควรมีสัจวาจา ชำนาญในการใช้วาจาอ่อนหวาน

ค. ลักษณะทางจิตใจ พระราชาควรเป็นผู้มีจิตใจสูงและบริสุทธิ์ ควบคุมอารมณ์ตนเองได้ ดำรงมั่นอยู่ในธรรม ไม่มีอุปนิสัยชั่วร้าย

ง. ลักษณะทางสติปัญญา พระราชาจะต้องเป็นผู้มีสติปัญญาและไหวพริบดีเฉลียวฉลาด และมีความทรงจำดี

จ. ลักษณะอื่นๆ พระราชาควรเป็นผู้มองเห็นการณ์ไกล และให้คำปฏิญาณว่าจะต้องป้องกันอารักขาพลเมือง

การที่ผู้วิจัยได้เสนอ บุคลิกลักษณะ ความรัก และคุณสมบัติของตัวละครชายไว้ นั้น เนื่องจากเห็นว่ามีความเกี่ยวข้องกับพระเอกมาก เพราะภรตมุณีได้เสนอไว้ว่า

^๑ Nat. 34.84-88, p.225.

"ตัวละครชายที่เกราะห้ร้าย หรือได้รับความเดือดร้อนทุกขั้ทรมาณ แต่ได้รับยกย่องในที่สุดคือพระเอก"^๑ นอกจากนั้นเรื่องราวของตัวละครชายที่ผู้วิจัยได้เสนอไปนั้น เป็นแนวทางที่ผู้แต่งตำราการละครสันสกฤตรุ่นหลังได้นำไปใช้แบ่งประเภท และคุณลักษณะของพระเอกอีกด้วย เนื่องจากบทละครของกาลิทาสทั้ง ๓ เรื่อง ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาและวิเคราะห์นั้น ล้วนแล้วแต่มีพระเอกเป็นกษัตริย์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำลักษณะของพระราชที่ภรตมุณีกล่าวไว้มาแสดงไว้ด้วย

พระเอกในตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิทาส

ตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิทาสที่ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์นั้นมีทั้งหมด ๔ เล่มด้วยกัน คือ คัมภีร์ทศรูปของธัญชัย คัมภีร์สาหิตยทรรปณะของวิศวานถ คัมภีร์ภาวประกาศของศารทาศนัย และคัมภีร์นาฏยทรรปณะของรามจันทร์และคุญจันทร์ ผู้วิจัยจะนำเอาพระเอกในตำราเหล่านี้มาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพระเอกในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ว่ามีความคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด แต่ลักษณะเด่นที่เห็นได้ชัดเจนของตำราการละครสมัยหลังกาลิทาสนั้น คือการกล่าวถึงพระเอกอย่างละเอียดในทุกๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของพระเอก ประเภทของพระเอก หรือคุณลักษณะของพระเอกก็ตาม ซึ่งแตกต่างจากคัมภีร์นาฏยศาสตร์ที่กล่าวถึงพระเอกไม่มากนัก แต่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับตัวละครชายไว้มาก

ผู้วิจัยจะวิเคราะห์พระเอกในตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิทาส โดยแบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนแรกจะกล่าวถึงความคล้ายคลึงกันของพระเอกในตำราการละครสันสกฤตสมัยก่อนและสมัยหลังกาลิทาส ตอนที่ ๒ จะกล่าวถึงความแตกต่างกันระหว่างพระเอกในตำราการละครสันสกฤตสมัยก่อนและสมัยหลังกาลิทาส

ลักษณะที่คล้ายคลึงกันของพระเอกในคำรการละคร สันสกฤตสมัยหลังกาลิทาสกับคัมภีร์-
นาฏยศาสตร์

ประเภทของพระเอก

ลักษณะเกี่ยวกับพระเอกที่คำรการละคร สันสกฤตสมัยหลังกาลิทาสได้ เสนอไว้ นั้น ก่อนข้างจะแตกต่างจากคัมภีร์นาฏยศาสตร์ แต่ในความต่างต่างนั้นก็ได้นำแนวทางจาก คัมภีร์นาฏยศาสตร์ เป็นพื้นฐาน และข้อมูลจากคำราททั้งสองสมัยที่คล้ายคลึงกันก็มี อาทิ คำรการละคร สันสกฤตสมัยหลังกาลิทาสได้ เสนอการแบ่งประเภทของพระเอกออกเป็น ๔ ประเภทเช่นเดียวกับคัมภีร์นาฏยศาสตร์ คือ พระเอกประเภทวีโรทาคตะ (มั่นคงและจิตใจสูง) พระเอกประเภทวีรลิตตะ (มั่นคงและร่าเริง) พระเอกประเภท - วีโรทคตะ (มั่นคงและทรนง) และพระเอกประเภทวีรศานคตะ (มั่นคงและสงบเสงี่ยม) แต่คัมภีร์นาฏยศาสตร์ไม่ได้ให้รายละเอียดไว้เหมือนคำรารุ่นหลัง^๑

คุณสมบัติของพระเอก

คำรการละคร สันสกฤตสมัยหลังกาลิทาสกล่าวถึงคุณสมบัติของพระเอกไว้ ๔ ประการ ซึ่งคุณสมบัติทั้ง ๔ ประการนี้เหมือนกับคุณสมบัติของตัวละครชายที่ภรทมนิได้ เสนอไว้^๒ จะแตกต่างกันบ้างก็เฉพาะในรายละเอียดเพียงเล็กน้อย^๓ เช่นผู้ที่ โศภา (บุคลิกดี) นั้น ษัญชัยและวิศวานาดเห็นด้วยกับความดีของภรทมนิ แต่วิศวานาดก็ได้ให้ ข้อคิดเพิ่มเติมจากคัมภีร์นาฏยศาสตร์เล็กน้อยว่า จะต้องมีความซื่อสัตย์ด้วย^๔ ส่วนมาจฺรยะ

^๑คูวิธานินพนรหน้า ๕.

^๒เล่มเดียวกันหน้า ๑๓.

^๓เล่มเดียวกันหน้า ๑๓-๑๕.

^๔S.D. III.92, p.112.

(อ่อนหวาน) นั้น ฌณฺฑชยมีความเห็นแตกต่างจากภรคฺมุณีและผู้แต่งคำราคคนอื่นๆในสมัยเดียวกันเพียงเล็กน้อยว่า เมื่อมีความปั่นป่วนใจอย่างยิ่งเกิดขึ้น ก็มักจะมีกริยาท่าทางเปลี่ยนแปลงไปเล็กน้อยเท่านั้น^๑ ส่วนสไกรยะ(ความมีจิตใจแน่วแน่)นั้น ฌณฺฑชย วิศวนาถ และกฤษณ์ทรมีความเห็นตรงกัน ซึ่งแตกต่างจากภรคฺมุณีเล็กน้อยว่า "ผู้ที่มีจิตใจแน่วแน่จะไม่หันเหไปจากสิ่งที่ได้ตกลงใจไว้แล้ว แม้ว่าจะมีอุปสรรคมากมายเพียงใดก็ตาม"^๒ ศารทาคณฺยกล่าวว่ "ผู้ที่มีจิตใจแน่วแน่นั้น จะไม่หวั่นไหวในสิ่งที่ได้ตกลงใจไว้แล้ว แม้สิ่งนั้นจะเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ก็ตาม"^๓

ลักษณะที่คล้ายคลึงกันประการต่อไปที่จะกล่าวถึง คือ ลักษณะพระเอกในตำราการละครสันสกฤตรุ่นหลังที่คล้ายคลึงกันกับลักษณะของพระราชาในตำรานาฏยศาสตร์ แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงความคล้ายคลึงนั้น ผู้วิจัยจะได้เสนอลักษณะของพระเอกจากตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิหาสก่อน

^๑ D.R. II.18, p.47.

ślakṣṇo vikāro mādhyamam samkṣobhe sumahaty api /

^๒ D.R. II.20, p.47.

vyavasāyād acalanam sthāiryam vighnakulād api; S.D. III.96, p.115,
vyavasāyād acalanam dhāiryam vighne mahatyapi ;
N.D. p.198, vighne'pyacalanam sthāiryam prarabdhādasubhād api /

^๓ Bh.P., p.10, śubhe'śubhe'rthe tad dhāiryam vyavasāyād
acalanam /

ลักษณะของพระเอกในคำร่าการละคร สันสกฤตสมัยหลังกาลิทาส

คำร่าการละคร สันสกฤตสมัยหลังกาลิทาส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คัมภีร์ทศรูป ของ ฌณูชย และ คัมภีร์สาหิตยทรปณะ ของ วิศวานถ ได้กล่าวถึงลักษณะของพระเอกไว้ดังต่อไปนี้

ฌณูชย^๑ ได้กล่าวถึงลักษณะของพระเอกไว้ว่า

พระเอกควรเป็นผู้ได้รับการอบรมมาเป็นอย่างดี (วินีต) อ่อนหวาน (มธุร) มีใจกว้างขวาง (ตุยาค) จัดเจน^๒ (ทักษ) มีวาจาไพเราะจับใจ (ปรียมวต) เป็นที่นิยมของคนทั่วไป (รฤคโลก) มีใจสะอาด (ศุจิ) พุดจา มีเสน่ห์ (วางมี) สีสบ เชื้อสายจากตระกูลที่สูงส่ง (รฐวต) มั่นคง (สถิร) หนุ่มแน่น (ยว) มีไหวพริบดี (พุทธิ) มีความจุดสะอาด (จตุสว) มีความทรงจำดี (สมฤติ) มีความคิดเฉลียวฉลาดลึกซึ้ง (ปรัชญา) มีความสามารถในศิลปะ^๓ (กลุ) มีความเคารพตนเอง (มาน) กล้าหาญ (ศูร) มีอำนาจ (ทฤช) สง่างามเกรงขาม (เตชสุ) เข้าใจในศาสตร์ทุกสาขา (ศาสฺตรจกษ) และตั้งมั่นในคุณธรรม (ธรมิก)

^๑D.R. II.1, p.40.

netā vinīto madhuras tyāgī dakṣaḥ priyamvadāḥ
raktalokaḥ śucir vāṅmī rūḍhavaṃśaḥ sthīro yuvā
buddhyutsāhasmṛtiprajīśkalāmānasamanvitaḥ
śūro dr̥ḍhas ca tejasvī śāstracakṣuḥ ca dharmikāḥ .

^๒จัดเจนหมายถึงการกระทำอย่างคล่อง และหนักไม่ซัดเซิน เทียบกับความหมายของคำว่า ทักษะ ในวิชาการศึกษา และ คำว่า dext-erity ในภาษาอังกฤษ

^๓ดูรายละเอียดภาคผนวก ก.

ส่วนวิศวานาด^๑ ได้กล่าวถึงลักษณะของพระเอกไว้คล้ายคลึงกับลักษณะของพระเอกของชนัญชัยดังต่อไปนี้

พระเอกควรใจกว้าง(คุยาจ) ได้รับการอบรมมาเป็นอย่างดี(กฤตี) สืบเชื้อสายจากตระกูลที่สูงส่ง(กุลีน) กล่าวหาญ(สุสุริโก) รูปร่าง(รูป) หนูนแน่น(ยุวน) มีความอุทสาหะ(อุทสาห) จักเจน(ทฤษ) เป็นที่นิยมของคนทั่วไป(อนุรกุทโลก) สงานาเกรงขาม(เตชสุ) มีความเฉลียวฉลาดลึกซึ้ง(ไวทฤษย) มีศีล(ศีลวานุ)

ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ลักษณะของพระเอกจากคำร่าทั้งสองเล่ม ในด้านชาติตระกูล ความรู้ความสามารถ และบุคลิกลักษณะ เพื่อนำไปเปรียบเทียบกับลักษณะของพระราชาในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ในตอนต่อไป

๑. ชาติตระกูล พระเอกควรสืบเชื้อสายจากตระกูลที่สูงส่ง หรือมีกำเนิดดี

๒. ความรู้ความสามารถ พระเอกควรได้รับการอบรมมาเป็นอย่างดี เข้าใจในศาสตร์ทุกสาขา มีความสามารถทางศิลปะ

๓. บุคลิกลักษณะ บุคลิกลักษณะนั้นหมายถึงลักษณะเฉพาะตนของบุคคล ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๕ ลักษณะด้วยกันคือ

ก. ลักษณะทางกาย พระเอกควรเป็นคนรูปร่าง หนูนแน่น มีอำนาจสง่าน่าเกรงขาม และ จักเจณ

ข. ลักษณะทางวาจา พระเอกควรพูดจาดี เสน่ห์ มีวาจาไพเราะจับใจ

ค. ลักษณะทางจิตใจ พระเอกควรมีใจกว้างขวาง กล่าวหาญ มีใจสะอาด มีความมั่นคง เคารพตนเอง อ่อนโยน และตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรม

ง. ลักษณะทางสติปัญญา พระเอกต้องมีความเฉลียวฉลาดลึกซึ้ง มีไหวพริบดี และมีความทรงจำดี

จ. ลักษณะอื่นๆ พระเอกควรเป็นคนมีความอุทสาหะ และเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป

S.D. III.66, p.98.

tyāgī kṛtī kulīnaḥ suśrīko rūpayāuvanotsaho /
dakṣo'nuraktalokastejovāidagdhyaśīlavānnetṣ /66/

ผู้วิจัยได้พิจารณาลักษณะของพระเอกในตำราการละครสันสกฤตสมัยหลัง - กาลิหาสอย่างละเอียดแล้วมีความเห็นว่า ลักษณะของพระเอกในตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิหาสนั้นมีความคล้ายคลึงกับลักษณะของพระราชาในคัมภีร์นาฏยศาสตร์มากที่สุด ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจว่า ผู้แต่งตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิหาสนำลักษณะพระราชาในคัมภีร์นาฏยศาสตร์มาใช้เป็นลักษณะของพระเอก และเพิ่มเติมส่วนที่เขาคิดว่าสำคัญลงภายหลังบ้าง ดังที่ผู้วิจัยจะแจกแจงรายละเอียดให้เห็นดังต่อไปนี้

ลักษณะของพระเอกในตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิหาสที่คล้ายคลึงกับลักษณะของพระราชาในคัมภีร์นาฏยศาสตร์

๑. ความรู้ความสามารถ พระเอกควรได้รับการอบรมมาเป็นอย่างดี เข้าใจในศาสตร์ทุกสาขา และเชี่ยวชาญในศิลปะทุกแขนง

๒. บุคลิกลักษณะ

๒.๑ ลักษณะทางกาย พระเอกควรเป็นคนรูปร่างงาม สง่างามเกรงขาม และมีอำนาจ

๒.๒ ลักษณะทางวาจา พระเอกควรพูดจาดีเด่น มีวาจาไพเราะจับใจ

๒.๓ ลักษณะทางจิตใจ พระเอกควรมีใจสะอาดและตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรม

๒.๔ ลักษณะทางสติปัญญา พระเอกควรมีความเฉลียวฉลาด มีไหวพริบดี มีความทรงจำดี

สำหรับลักษณะที่แตกต่างกันระหว่างลักษณะของพระเอกกับลักษณะของพระราชา ผู้วิจัยจะกล่าวไว้ในตอนต่อไป

ความแตกต่างกันของพระเอกในตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิหาสกับลักษณะพระราชาในคัมภีร์นาฏยศาสตร์

ตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิหาสไม่ได้ให้นิยามคำว่า "พระเอก" ไว้ แต่ได้กล่าวถึงลักษณะของพระเอกไว้พอสมควร ส่วนคัมภีร์นาฏยศาสตร์ไม่ได้กล่าวถึง

ลักษณะพระเอก แต่กล่าวถึงลักษณะของพระราชาไว้ เพราะพระเอกกับพระราชามักจะเป็นตัวเดียวกัน แต่ลักษณะของพระเอกในตำราการละคร สันสกฤตสมัยหลังกาลิทาสมีส่วนคล้ายคลึงกับลักษณะของพระราชาในคัมภีร์นาฏยศาสตร์มาก ดังที่ได้เสนอไว้แล้ว^๑ แต่ก็ยังมีส่วนที่เพิ่มเติมออกไปอีกบ้างซึ่งที่ผู้วิจัยจะได้เสนอต่อไป

ลักษณะของพระเอกในตำราการละคร สันสกฤตสมัยหลังกาลิทาสที่เพิ่มเติมจากลักษณะของพระราชาในคัมภีร์นาฏยศาสตร์

ตำราการละคร สันสกฤตสมัยหลังกาลิทาสได้กล่าวถึงลักษณะของพระเอกเพิ่มเติมจากลักษณะของพระราชาในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ดังต่อไปนี้

๑. ชาติตระกูล พระเอกควรสืบเชื้อสายจากตระกูลที่สูงส่งหรือมีก่านนิกดิ์
๒. ลักษณะทางกาย พระเอกควรหนุ่มแน่น
๓. ลักษณะทางจิตใจ พระเอกควรมีใจกว้าง กล้าหาญ เชื่อมมั่นในตนเอง มีความมั่นคง และสุภาพอ่อนโยน
๔. ลักษณะทั่วไป พระเอกควรมีความอุทิศหา และเป็นที่นิยมของบุคคลทั่วไป

ประเภทของพระเอก

จากการศึกษาพระเอกในตำราการละคร สันสกฤตสมัยหลังกาลิทาสนั้น ผู้วิจัยได้ทราบว่าผู้แต่งตำราการละคร สันสกฤตแต่ละท่านได้อาศัยความประพฤตินละอุปนิสัยของพระเอกแบ่งพระเอกออกเป็น ๔ ประเภทด้วยกัน เช่นเดียวกับคัมภีร์นาฏยศาสตร์ คือ ชีโรทาคะ (มั่นคงและจิตใจสูง) ชีรลลิตะ (มั่นคงและร่าเริง) ชีรศานตะ (มั่นคงและสงบเสงี่ยม) และชีโรทคตะ (มั่นคงและทรนง)^๒

^๑ดูวิทยานิพนธ์หน้า ๒๒.

^๒ D.R. II; p.40; Bh.P. p.92; N.D.Vol.1 p.29; S.D.III p.99.

อุปนิสัยของพระเอกทั้ง ๔ ประเภทนี้แม้จะแตกต่างกันออกไป แต่ก็ยังมีลักษณะร่วมกันอยู่อย่างหนึ่งคือ ชีระ (ความมั่นคง) ซึ่งสารทาคณย์ได้ให้นิยามไว้ว่า "ชีระหมายถึงความไม่พรันพริ้งต่อเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้น"^๑

พระเอกที่แบ่งตามความประพฤติกและอุปนิสัยทั้ง ๔ ประเภทมีดังต่อไปนี้

ก. พระเอกประเภทชีโรทาคตะ (มั่นคงและจิตใจสูง)

ผู้เขียนตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิทาสได้กล่าวถึงพระเอกประเภทชีโรทาคตะไว้เหมือนกันว่า "พระเอกประเภทชีโรทาคตะนั้น เป็นผู้ที่มึคุณธรรมเป็นเลิศ มีความสุขุมลึกซึ้งอย่างยิ่ง มีความอดกลั้น ไม่พุกจาโอ้อวด มั่นคง ไม่แสดงความเย่อหยิ่ง และตั้งมั่นในพรต"^๒ คุณจันทร์^๓ ได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า การมีความสุขุมลึกซึ้งอย่างยิ่งนั้น คือ มีความลึกซึ้งที่ยากที่จะเข้าใจได้ การมีคุณธรรม หมายถึงความสามารถควบคุมอารมณ์ต่างๆ เช่น ความโกรธ หรือความโศกเศร้าได้ และที่ว่ามีความมั่นคงก็คือ ได้กระทำการที่ตนพิจารณาแล้ว พระเอกประเภทนี้วิศวานาค^๔ ได้ให้ตัวอย่างไว้ว่ามี พระราม ในรามายณะ และ ยุธิษฐิระ ในมหาภารตะ เป็นต้น

^๑ N.D. p.29. akātaratvaṃ dhīrśabdasyārthaḥ sarvatra samāna eva.

^๒ D.R. II.5, p.41.

mahāsattvo'tigambhīraḥ kṣamāvān avikatthanah
sthiro nigūḍhahaṅkāro dhīrodātto dr̥dhavrataḥ /; Bh.P. p.92;
S.D. III.68, p.99.

^๓ N.D. 8, p.29.

dhīrodātto'tigambhīro nyāyī sattvī kṣamī sthīrah / atigambhīro
duravabodhamadhyah / sattvī śoka - krodhādyanabhibhavanīyah /
sthiro vimṛsyakārī /

^๔ S.D. III.68, p.99.

ข. พระเอกประเภทวีรลลิตะ (มั่นคงและร่าเริง)

พระเอกประเภทนี้ทั้งชนัญชัยและวิศวานาดเห็นพ้องกันว่า "เขาปราศจากความวิตกกังวล ชอบศิลปะ มีความสุข และมีความอ่อนโยน"^๑ คุณจันทร์^๒ ก็กล่าวถึงอุปนิสัยของพระเอกประเภทนี้ไว้ตรงกันกับชนัญชัยและวิศวานาด แต่เขาได้เพิ่มเติมอีกว่า พระเอกประเภทนี้มักหมกมุ่นอยู่ในความรัก และได้ให้รายละเอียดว่า ที่ว่ามีความสามารถทางศิลปะนั้น หมายถึงมีความสามารถในการขับร้องและเล่นดนตรีเป็นอาทิ ส่วนการมี ความสุข หมายถึง ปราศจากความวิตกกังวลอันเนื่องมาจากการปกครองประเทศ เพราะได้มอบหมายหน้าที่ให้มุขมนตรีช่วยดูแลเรียบร้อยแล้ว ที่ว่ามีความอ่อนโยน ก็คือ มีความสุภาพเรียบร้อย ไม่แข็งกระด้าง ส่วนศารทาคณีย์มีความเห็นแตกต่างไปจากนี้ว่า "พระเอกประเภทนี้เป็นผู้ใฝ่ใจในความสุขเยี่ยงพระราชา เพศดิคเพลินอยู่ในความสุขเยี่ยงหนุ่มสาว มีชีวิตชีวา ชอบความสนุกสนานรื่นเริง และพอใจอยู่ในความรัก"^๓ วิศวานาด^๔ ได้ยกตัวอย่างไว้ว่าพระเอกประเภทนี้ได้แก่ พระเจ้าวิศสะโนเขตระนคร เรื่องรัตนาวลี เป็นต้น

^๑D.R. p.41, niścinto dhīralalitaḥ kalāsaktaḥ sukhi mṛduḥ;
S.D. p.99, niścinto mṛduraniśaṃ kalāparo dhīralalitaḥ syāt /70/

^๒ N.D. 9, p.29.

sṛṅgārī dhīralalitaḥ kalāsaktaḥ sukhi mṛduḥ /
kalāsakto gītādītatparaḥ sukhi mantrinyastarājyacintābhāratvān-
nirādhiḥ / mṛdurakrūrācāraḥ /

^๓ Bh.P. p.92.

rājabhogeṣvanīścinto yāuvanābhogabhūṣitaḥ vilāso bhogarasiko
lalitaḥ syād ratipriyaḥ //

^๔S.D. III.70, p.99.

ค. พระเอกประเภทชীরसानตะ^๑ (มั่นคงและสงบเสงี่ยม)

ชนัญชัยและวิศวานาดมีความเห็นตรงกันว่า "พระเอกประเภทชীরसानตะเป็นผู้ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติที่ถึงงามของพระเอกที่ไต่กล่าวมาแล้ว^๒ มีทวิชเป็นอาทิ ดังเช่นมาชวะในบทละครเรื่องมालตีมาชวะของภวภูติเป็นคน^๓ ส่วนศารทาคณย์มีความเห็นว่า "พระเอกแบบชীরसानตะนั้น พึงเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญทางด้านศิลปะ มีความอดทน สุขุมลึกซึ้ง และรวมถึงคุณสมบัติทั้งหลายของพระเอกมีลลิตะ เป็นต้น"^๔ ส่วนคุณจันทร์^๕ มีความคิดเห็นแตกต่างออกไปว่า "พระเอกประเภทชীরसानตะนั้น เป็นผู้ที่ไม่หยิ่งหยงหรือทะนงตน มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น เป็นผู้ที่อยู่ในระเบียบวินัย และเป็นผู้อ้างระเบียบวินัย"

^๑กรตมฺนิไชวํ ชีรประศานตะ.

^๒คูวิทยานิพนธ์หน้า ๑๓ - ๑๕.

^๓S.D. III.71, p.100.

sāmānyaguṇāir bhūyān dvijādiko dhīrasāntaḥ syāt //
yathā mālatīmādhavadāu mādhavādiḥ /

^๔Bh.P. p.92.

kalāsaktaḥ kṣamāyukto gambhīraś ca kvacitkvacit dhīrasānto
bhavet kvāpi lalitādiguṇāiryutaḥ //

^๕N.D. pp.29-30.

dhīrasānto'naḥṅkāraḥ kṛpālor vinayī nayī //

ง. พระเอกประเภทวีรทศตะ (มั่นคงและทรงง)

ผู้เขียนตำราการละครสันสกฤตสมัยหลังกาลิทาสทุกท่านที่กล่าวแล้วข้างต้นมีความเห็นตรงกันว่า "พระเอกประเภทนี้เป็นผู้ที่ถูกครอบงำด้วยอำนาจแห่งความหยิ่ง-ผยอง และความอิฉาภิษยา ผูกพันอยู่กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และความหลอกลวง ถือคือ กลับกดอกร้าย และชอบพุกจาโอ้อวด"^๑ คุณเจันทร์^๒ ได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมอีกว่า ที่ว่ากลับกดอกร้ายนั้นคือไม่ซื่อสัตย์ แปรปรวนได้ง่าย กร้าย คือ ป่าเถื่อน ถือคือ คือ การแสดงอาการหยิ่งทะนงในความกล้าหาญของตน เป็นต้น ส่วนการหลอกลวงก็คือชอบโกหกดลบทแสดงอยู่เสมอ การพุกจาโอ้อวด คือ การสรรเสริญยกย่องตนเองอยู่เป็นนิตย์ พระเอกประเภทนี้วิเศษนาถ^๓ ยกตัวอย่างกัมเศน ในบทละครเรื่องเวณีสัมหาระ เป็นต้น.

^๑ D.R. II.6, p.42.

darpaṃātsaryabhūyīṣṭho māyāchadmaparāyanah dhīroddhataṣ tv
ahaṃkarī calaś caṇḍo vikatthanah / ; Bh.P. p.92.

S.D. III.69, p.99.

^๒ N.D. Vol.1, p.29.

dhīroddhataścalaścaṇḍo darpā dambho vikatthanah //
calo'navasthitaḥ / caṇḍo rāudraḥ / darpaḥ sāuryādimadaḥ /
dambhaḥ kūtāprayogaḥ / vikatthanah svaprasāmsī /

^๓ S.D. III.69, p.99.

เมื่อพิจารณาประเภทของพระเอกทั้ง ๔ ประเภทแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่า พระเอก ๓ ประเภทแรกนั้นล้วนมีอุปนิสัยที่ดั่งงาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระเอกประเภทวีรศานตะ ซึ่งเป็นพระเอกที่มีแนวโน้มที่จะเป็นพระเอกในอุดมคติ ก็มีทั้งคุณสมบัติที่ดั่งงามของพระเอก และรวมเอาลักษณะอุปนิสัยของพระเอกประเภทวีรทาศตะและวีรธลิตะไว้ด้วย ส่วนพระเอกประเภทสุดท้ายคือวีรทศะนั้น เป็นพระเอกที่มีอุปนิสัยที่เลวร้ายต่างๆอันไม่พึงปรารถนาเอาไว้ พระเอกประเภทนี้ไม่ค่อยมีปรากฏมากนัก

พระเอกที่เกี่ยวกับความรัก

ชนัญชัย วิศวานาถ และศารทาศนัยได้พิจารณาถึงความรักของพระเอกที่มีต่อนางเอกและบรรดาสตรีอื่นๆแล้ว ต่างก็มีความคิดเห็นตรงกันว่า ควรแบ่งความรักของพระเอกออกเป็น ๔ แบบด้วยกันคือ อนุกุล (รักเดียวใจเดียว) ทักษิณ(จักเจน) ศรฐะ (หลอกหลวง) และชฤณฐะ (ไรร่างอายุ)^๑

ลักษณะของพระเอกทั้ง ๔ แบบนั้น ศารทาศนัยไม่ได้ให้รายละเอียดไว้ แต่ชนัญชัยและวิศวานาถได้อธิบายไว้คล้ายคลึงกันว่า

๑. พระเอกแบบอนุกุล(รักเดียวใจเดียว) เป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์ต่อคนรัก มีนางผู้เป็นที่รักเพียงคนเดียวเท่านั้น^๒

^๑ S.D. III.92, p.100.

ebhirdakṣiṇadhr̥ṣṭanukūlasāthrūpibhis tu ṣoḍasadhā //
D.R.II.7, p.42. sa dakṣiṇaḥ sātho dhr̥ṣṭaḥ pūrvām pratyanyayā hṛtaḥ /
Bh.P. p.93. anukūlāddibhedona cāturvidhyaṃ prasiddhyati / anukūlo
dakṣiṇasca sātho dhr̥ṣṭa udīryate //

^๒ D.R. II.11, p.44. anukūlāṣ tv ekanāyikaḥ /;
S.D. III.75, p.102. anukūla ekanirataḥ /

๒. พระเอกแบบทักขิณ (จัดเจน) เป็นพระเอกที่มีภรรยาหรือผู้หญิงที่เกี่ยวข้องด้วยหลายคน แต่ก็ให้ความรักแก่หญิงเหล่านั้นเท่าเทียมกัน^๑

๓. พระเอกแบบศฺรฺ (หลอกลวง) พระเอกประเภทนี้เห็นได้จากที่เขาได้แสดงความรักความผูกพันอยู่กับผู้หญิงคนหนึ่ง แต่แอบทำสิ่งที่ไม่น่ารักในที่อื่น^๒

๔. พระเอกแบบชฺฏฺ (ไร้ยางอาย) พระเอกประเภทนี้ไม่มีการเกรงกลัวการกระทำความผิด ไม่ละอายแม้จะถูกตำหนิ แม้จะรู้ว่าตนกระทำผิดก็ยังขึ้นทำอยู่อย่างนั้น^๓

พระเอกที่เกี่ยวกับความรักทั้ง ๔ แบบนี้ วิศวนาถได้จัดไว้เป็นส่วนย่อยของพระเอกตามความประพฤติและอุปนิสัย พระเอกแบบวีโรทาคตะจะแบ่งตามความรักออกเป็น ๔ แบบ คือ อนุกุล ทักขิณ ศฺรฺ และชฺฏฺ และพระเอกประเภทวีโรลิตะ วีโรสานตะ และวีโรทคตะ ต่างก็แบ่งออกเป็น อนุกุล ทักขิณ ศฺรฺ และชฺฏฺ เช่นเดียวกัน รวมทั้งหมดเป็น ๑๖ แบบ พระเอกที่เกี่ยวกับความรักทั้ง ๑๖ แบบนี้ ยังถูกแบ่งตามระดับชั้นของพระเอกอีกแบบละ ๓ ระดับ คือระดับอุตมบุรุษ มัชฌมบุรุษ และอัธมบุรุษ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าวิศวนาถได้แบ่งพระเอกออกเป็นแบบย่อยได้ถึง ๔๘ แบบด้วยกัน^๔

^๑D.R. II.8, p.43. dakṣiṇo'syāṃ sahrdayo /
S.D. III.73, p.100. eṣu tvanekamahilāsu samarāgo dakṣiṇaḥ kathitaḥ //

^๒D.R. II.9, p.43. gūdhavipriyakṛc chaṭṭhaḥ /
S.D. III, p.103. sāṭho'yamekatra baddhabhāvo yaḥ //

^๓D.R. II.10, p.43. vyaktāṅgavāikṛto dhrṣṭo /
S.D. III, p.101. kṛtāgā api niḥsaṅkastarjito'pi na lajjitaḥ /
dṛṣṭadoso'pi mithyāvāk kathito dhrṣṭanāyakaḥ //

^๔S.D. III.77, p.104.